

Ks. Tadeusz Bratkowski

INVITATORIA Z BENEDYKTYŃSKIEGO ANTYFONARZA OPATA MŚCISŁAWA Z TYŃCA

Antyfonarz opata Mścislawa z Tyńca powstał w I poł. XIV w. Jego redaktorem był Mścislaw, opat tynieckiego klasztoru w latach 1386-1410, a wykonawcą katedralista Przybysław. Krótki tekst na ostatniej stronie tegoż rękopisu (*kolofon*) informuje, że jest to *liber de Tempore* zawierający śpiewy brewiarzowe na niedziele i święta. Rozpoczyna je Adwent, kończy zaś dwudziesta czwarta niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego. Rękopis znajdował się w tynieckim klasztorze, prawdopodobnie pod sygnaturą 2A1. Po kasacie opactwa przez władze austriackie, w 1816 r., przekazany wraz z innymi zbiorami tejże biblioteki Uniwersytetowi Lwowskiemu. Nadano mu wtedy nową sygnaturę BUL Nr 413/1. Po drugiej wojnie światowej znajdujemy go w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie pod numerem katalogowym AKC 10 808. Jest to cenny średniowieczny materiał źródłowy do poznawaniu chorałowej tradycji benedyktyńskiej u schyłku polskiego średniowiecza. Tym bardziej jest to istotne, gdyż niektórzy autorzy opracowań do nie dawna twierdzili, iż kodeks ten zaginął w podczas zawieruch wojennych lub został spalony w pożarze biblioteki we Lwowie¹. Z tego antyfonarza zostaną omówione invitatoria.

I. Invitorium – (z *łac.* *wzywać, zapraszać*), w Liturgii Godzin spełnia rolę wezwania i zaproszenia do wielbienia Boga modlitwą brewiarzową. Początkowo określano go różnie: *versus aperitionis*, *responsorium horationis*, *versiculus invitatorius*, w obrządku mozarabskim *sonus*², by ostatecznie

¹ Zob. W. Danielski, *Antyfonarze polskie*, EK, t. I, Lublin 1985, kol. 712.

² M. Nowodworski, *Encyklopedia Kościelna*, t. VIII, Warszawa 1876, s. 236.

przyjąć nazwę *invitatorium*. Śpiew ten, złożony z antyfony i psalmu 95, wykonywany był podczas pierwszej godziny brewiarzowej dawnej zwanej *Vigilią*, a obecnie *Matutinum*.

Czas jego wprowadzenia do brewiarza jest nieznany. O *invitatrium* wspomina w *Regule* św. Benedykt. W IX rozdziale, w którym wylicza ile psalmów należy odmawiać w godzinach nocnych, czytamy: *W określonym wyżej czasie zimowym najpierw należy trzy razy powtórzyć werset: Panie otwórz wargi moje, a usta moje będą głosić Twoją chwałę; następnie dodać psalm 3 i Chwała Ojcu, po nim psalm 94 odśpiewany z antyfoną albo bez antyfony*³. Możemy wnioskować, że *invitatorium* już w VI w. było stałym elementem Liturgii Godzin, było śpiewane a nie recytowane, oraz, że nie zawsze towarzyszyła mu antyfona. W innym miejscu tejże *Reguły*, w rozdziale XLIII, dotyczącym spóźniania się na Służbę Bożą, prawodawca pisze: *Jeśliby ktoś przyszedł na nocne Wigilie dopiero po Chwała Ojcu psalmu 94, który dlatego właśnie poleciliśmy śpiewać powoli i przeciągając go jak najdłużej, niech nie zajmuje swego miejsca w chórze, lecz stanie na miejscu ostatnim albo tym jakie opat dla takich opieszłych wyznaczy, aby widział go sam opat i wszyscy mnisi*⁴. Tak więc we wspólnocie benedyktyńskiej *invitatorium* wykonywane było w całości, bez skrótów i nie było traktowane jako modlitwa wstępna, gdyż tę rolę pełnił psalm 3 z doksologią, poprzedzający *invitatorium*.

W oparciu o *Regułę* św. Benedykta, niektórzy badacze wnioskuje, że śpiew *invitatoryjny* powstał w pierw we wspólnotach zakonnych i tym samym *cursus romanum* praktykę *invitatoryjnej* psalmodii przyjęło z *cursus* monastycznego⁵. Natomiast pewne jest to, że na stałe do Liturgii Godzin *invitatorium* włączone zostało w IX w. na synodzie w Akwizgranie w 817 r. Polecono tam aby wykonywać je w niedziele i w uroczystości, a więc w te dni w które wierni byli zobowiązani do uczestnictwa w oficjum, natomiast w zwykłe dni było opuszczane⁶.

W rycie rzymskim nie odmawiano *invitatorium* w święto Objawienia Pańskiego, w trzy ostatnie dni Wielkiego Tygodnia oraz w oficjum za zmarłych. Biskup Nowowiejski, w książce „Wykład Liturgii Kościoła Katolic-

³ *Reguła* świętego Benedykta z Nursji, tłum. A. Świderkówna, Tyniec 1993, (dalej: *Reg.*) IX, 1-3.

⁴ *Reg.* XLIII, 4-5.

⁵ Np. F. Cabral, *Invitatorie*, w: *Dictionnaire d'Archeologie Chretienne et de Liturgie*, red. F. Cabral, H. Leclercq, t. VII, Paris 1926, kol. 1419.

⁶ A. J. Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego*, t. IV, cz. 2, Płock 1916, s. 593.

kiego” tłumaczy ten fakt w następujący sposób: na uroczystość Epiphanii nie ma invitorium ponieważ psalm *Venite* odmawia się w III Nokturnie, a nie ma zwyczaju powtarzać tego samego psalmu dwukrotnie w przeciągu tej samej godziny. Benedyktyni i Kartuzi odmawiają w tym dniu invitorium, ponieważ u nich nie ma tego psalmu w III Nokturnie. W ostatnie trzy dni Wielkiego Tygodnia opuszcza się invitorium „dla zachowania prostoty starożytnego officjum, jaka przystała obchodowi męki i śmierci Chrystusowej”⁷. Invitorium nie odmawiano również w oficjum nocnym Bożego Narodzenia.

II. Invitorium – teksty. Antyfona invitatoryjna w swej strukturze tekstowej, jest jednym zdaniem podzielonym na dwie części za pomocą gwiazdki (*asteriscus*). W części pierwszej zazwyczaj ukazany jest przedmiot uwielbienia a w drugiej zachęta do złożenia czci. Treść tego zdania ściśle łączy się z okresem liturgicznym, albo z charakterem dnia lub święta. Oto teksty invitoriów zapisanych w rękopisie tynieckim:

I Niedziela Adwentu (f. 2) *Ecce iam venit plenitudo temporis in quo misit Deus Filium suum natum de Virgine factum sub lege venite adoremus. Venite. Oto już nadeszła pełnia czasu, w którym Bóg zesłał Syna swego narodzonego z Dziewicy pod prawem, pójďte z pokłonem. Słowa te nawiązują do listu św. Pawła Apostoła do Galatów (Ga 4,4-5), „Gdy jednak nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego, zrodzonego z niewiasty, zrodzonego pod prawem, aby wykupił tych, którzy odlegli Prawu, aby mogli otrzymać przybrane synostwo”. Czas adwentu, to czas oczekiwania na Obiecanego, ale to również czas pokuty, przez którą oczekujący trwa w ciągłej gotowości na spotkanie przychodzącego Pana. A gdy przyjdzie, to wykupi tych, którzy podlegali Prawu, by mogli otrzymać przybrane synostwo. Tego invitorium nie ma w obecnym brewiarzu monastycznym, jego miejsce zajęło inne: Regem venturum Dominum venite adoremus. Venite.*

Feria II – I Tydzień Adwentu, (f. 9v), *Regem venturum Dominum venite adoremus. Venite. Uwielbiamy Pana i Króla, który do nas przyjdzie. To invitorium z pierwszego dnia pierwszego tygodnia adwentu, jest wezwaniem do postawy oczekiwania każdego, kto chce spotkać Pana i Króla. Pan przyjdzie, jak pisze prorok Izajasz: „Oto sam przychodzi aby was zbawić” (Iz 35,4); „Oto Pan, Bóg przychodzi z mocą i ramię Jego dźmierzy władzę. Oto Jego nagroda z Nim idzie i przed Nim Jego zapłata” (Iz 40,10). Dlatego: „Przygotujcie na pustyni drogę dla Pana, wyrównajcie na pustkowiu*

⁷ A. J. Nowowiejski, dz. cyt., s. 599.

gościniec naszemu Bogu” (Iz 40,3). W brewiarzu monastycznym występuje w pierwszym i drugim tygodniu, a w brewiarzu rzymskim w trzech pierwszych tygodniach adwentowych.

II Niedziela Adwentu, (f. 11v), *Rex noster adveniet Christus quae Iohannes praedicabat Agnum esse venturum. Venite. Król nas Chrystus przybędzie, którego Jan zapowiadał jako Baranka przychodzącego.* To bardzo wyraźna analogia do czytań w Matutinum z II niedzieli Adwentu, z Ewangelii wg św. Mateusza. W 11 rozdziale czytamy o poselstwie wysłanym przez Jana do Chrystusa z zapytaniem: „czy Ty jesteś Tym, który mam przyjść, czy też innego mamy oczekiwać” (Mt 11,2). Znaki świadczą o tym że Chrystus jest tym oczekiwanym Królem: ślepi widzą, chromi chodzą, trędowaci stają się czyści, umarli zmartwychwstają. „A błogosławiony jest ten, kto we Mnie nie zwątpi” (Mt 11.6). Tego invitorium nie ma w obecnym brewiarzu monastycznym.

III Niedziela Adwentu, (f. 19), *Ecce venit Rex occurramus obviam Salvatori nostro. Venite. Oto przybywa Król, wyjdźmy na spotkanie naszego Zbawiciela.* W Matutinum tej niedzieli czytana była druga pieśń dziękczynna za zwycięstwo z księgi proroka Izajasza, umieszczona w 26 rozdziale: „Otwórzcie bramy. Niech wejdzie naród sprawiedliwy, dochowujący wierności. Złóżcie nadzieję w Panu na zawsze, bo Pan jest wiekuiłą skałą” (Iz 26.2,4). Tak, jak zwycięski król witany, wjeżdża do miasta, tak przychodzi Zbawiciel do tych, którzy oczekują Jego przyjścia. Obecnie brak tego invitorium w brewiarzu monastycznym, jego miejsce zajmuje inne: *Prope est iam Dominus, venite, adoremus.*

IV Niedziela Adwentu, (f. 31), *Vigilate animo, in proximo est Dominus Deus noster. Venite Czuwajcie w duchu, nasz Pan i Bóg jest blisko.* W ostatnią niedzielę Adwentu szczególnie podkreślany jest moment czuwania, bo Pan jest blisko. Mocniej daje się słyszeć głos Jana Chrzciciela, przypominający słowa proroka Izajasza: „Głos wołającego na pustyni, przygotujcie drogę Panu” (Łk 3,4), czytane podczas niedzielnego Matutinum. *Vigilate* nabiera tu szczególnego charakteru, gdyż Boże Narodzenie za niedługo stanie się faktem i wypełni się czas oczekiwania. Tego invitorium nie ma obecnie w brewiarzu monastycznym.

Wigilia Narodzenia Pańskiego, (k. 42v), *Hodie factus quia veniet Dominus et mane videbitis gloriam eius. Venite. Oto już się spełniło, że przychodzi Pan i o świecie zobaczycie Jego chwałę.* Wigilia była zawsze związana z czuwaniem oraz z odprawianym nabożeństwem nocnym, aby poprzez modlitwę skutecznie przygotować się na obchód danej uroczystości, a uzupełnieniem modlitwy wigilijnej był post. Invitorium z dnia wigilijnego występuje w obecnym brewia-

rze monastycznym, ale jego tekst ma jedno słowo zmienione. Dawniejsze słowo *factus* zamieniono na *scietis*, stąd zdanie to brzmi teraz: *Dziś się dowiedzie, że Pan przychodzi, a jutro ujrzycie jego chwałę.*

Uroczystość Narodzenia Pańskiego, (f. 46 v), *Christus natus est nobis, venite adoremus. Venite. Chrystus nam się narodził, pójdźcie z pokłonem.* Antyfona ta jest zarówno w brewiarzu monastycznym jak i rzymskim. Przez cały okres Bożego Narodzenia będzie wezwaniem do adoracji narodzonego Chrystusa, na którego oczekiwano przez cały Adwent. Wraz z Jego narodzeniem wypełniły się proroctwa i obietnice, albowiem ziemia ujrzała swego Zbawiciela.

Św. Szczepana, męczennika, (f. 60), *Christum natum, qui beatum hodie coronavit Stephanum, venite adoremus. Venite Uwielbiajmy Chrystusa narodzonego, który dzisiaj uwieńczył Szczepana koroną chwały.* W drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia Kościół czci narodzenie dla nieba św. Szczepana, pierwszego męczennika. Jego męczeńska śmierć przez ukamienowanie została opisana w Dziejach Apostolskich (Dz 6,8-7,2a; 7,44-8,1). To invitorium w niezmienionej formie występuje również i dzisiaj w brewiarzu monastycznym oraz rzymskim.

Św. Jana Apostoła, (k. 70v), *Adoremus Regem apostolorum, qui privilegio amoris Johannem dilexit apostolum. Venite Uwielbiajmy Króla Apostołów, który apostoła Jana miłował więcej niż innych.* To święto Apostoła i Ewangelisty, umiłowanego ucznia Jezusa, który podczas Wieczery spoczywał na piersi Chrystusa, który pod krzyżem otrzymał zadanie bycia synem i opiekunem Maryi, który pisał o swoim Mistrzu w Ewangelii że „Słowo Ciałem się stało i zamieszkało wśród nas” (J 1,14). W obecnym brewiarzu monastycznym jak i rzymskim nie ma tego invitorium. Jego miejsce zajęło inne: *Regem Apostolorum Dominum, venite, exultemus.*

Św. Młodzianków, (f. 80), *Adoremus Salvatoris venerantes gratiam, qui perennem sanctis Innocentibus largitus est coronam. Venite. Uwielbiajmy, czcząc łaskę Zbawiciela, który świętych Młodzianków uwieńczył chwałą wieczną.* Słowa te nawiązują do dramatycznych wydarzeń towarzyszących narodzinom Jezusa. Z obawy przed nadchodzącym Królem, który według proroctwa miał się narodzić w Betlejem, Herod specjalnym dekretem nakazał uśmiercić każde dziecko, chłopców w wieku do dwóch lat w Betlejem i okolicy, w tym celu, by oczekiwany Mesjasz nie odebrał mu władzy królewskiej. To wydarzenie opisuje w Ewangelii św. Mateusz (Mt 2,1-16). O tych betlejemskich dzieciach już w II i III w. wspomina św. Ireneusz i Cyprian. Ku czci małych męczenników wystawiano kościoły. Papież Pius V podniósł tę roczną pamiątkę do rangi święta drugiej klasy. Święto Mło-

dzianków obchodzone jest również przez Kościół Grecki, Syryjski i Jerozolimski⁸. Obecnie w brewiarzu monastycznym invitorium zostało zastąpione innym, krótszym: Regem Martyrum Dominum, venite adoremus, a w brewiarzu rzymskim: Christum natum, qui Innocentes coronavit martyres, venite, adoremus.

Uroczystość Objawienia Pańskiego, (f. 95v), Christus apparuit nobis, venite adoremus. Venite. *Chrystus nam się objawił, pójdźcie z pokłonem*. Ta uroczystość jest jedną z najstarszych w dziejach Kościoła. Na Zachodzie obchodzono ją już w IV w., oddzielnie od Bożego Narodzenia. Tekst nawiązuje do obrazu objawiającego się Jezusa Trzem Mędrcom ze Wschodu, którzy odnajdują Zbawiciela dzięki wskazaniom betlejemskiej gwiazdy. Opis wydarzenia znajdujemy w Ewangelii św. Mateusza (Mt 2,1-12). To invitorium jest w obecnym brewiarzom monastycznym i rzymskim.

I Niedziela po Objawieniu Pańskim, (f. 110), Praeoccupemus faciem Domini et in psalmis iubilemus ei. Venite. *Stąpmy przed obliczem Pana i z weselem śpiewajmy Mu pieśni*. Antyfonarz tyniecki ma zapisane trzy niedziele po Objawieniu Pańskim, ale tylko w pierwszej występuje invitorium. Liturgicznie ta niedziela łączy się z tajemnicą Bożego Narodzenia, a zwłaszcza Epiphanią. Jej nastrój jest radosny, gdyż „Pan króluje i ukazał się w swojej chwale” (*Graduał*). Ta radość ukazana jest również i w cytowanej antyfonie. W brewiarzu monastycznym, w miejsce tego invitorium, powtarzane jest to z Uroczystości Objawienia.

Niedziela Siedemdziesiąticy, (f. 118), Adoremus Dominum qui fecit nos. Venite *Uwielbiamy Pana który nas stworzył*. Obok sześćdziesiąticy i pięćdziesiąticy była to trzecia niedziela przedpościa. W polskim języku otrzymała nazwę Niedzieli Zapustnej. Nie były to jednak dni postu. Teksty liturgiczne tej niedzieli nie mają charakteru pokutnego. Swą treścią sięgają do księgi Rodzaju, do dzieła stworzenia świata i początków historii zbawienia. Również i invitorium nie ma wydźwięku pokutnego lecz charakter wielbiący Pana, chociaż we Mszy św. nie odmawiano Gloria i Alleluja, a nabożeństwa odprawiane były w szatach koloru fioletowego. Był to czas należytego przygotowania do zbliżającego się Wielkiego Postu. Obecnie brewiarz monastyczny w miejsce tego invitorium umieszcza inne: Praeoccupemus faciem Domini: et in psalmis iubilemus ei, które w tynieckim rękopisie przeznaczona była na I niedzielę po Objawieniu Pańskim.

I Niedziela Wielkiego Postu, (f. 134 v), Ploremus coram Domino Deo nostro qui fecit nos. Venite *Plączmy przed Panem Bogiem naszym, który nas*

⁸ W. Zalewski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1989, s. 799.

stworzył. To już w pełni czas Wielkiego Postu, który najlepiej został scharakteryzowany przez antyfonę do Magnificat z II Nieszporów: „Oto teraz czas pożądaný, oto teraz dzień zbawienia; w tych przeto dniach okazujemy się jako słudzy Boży, w cierpliwości wielkiej, w postach, czuwaniu i w miłości nieobłudnej”. Jest to nawoływanie do życia prawdziwie chrześcijańskiego przez uświęcenie i przez oczyszczenie serca z grzechów i miłości własnej. Do tych myśli nawiązuje również inne invitorium, które w brewiarzu monastycznym zostało przeznaczone na tę niedzielę: Non sit vobis vanum mane surgere ante lucem: Quia promisit Dominus coronam vigilantibus.

II Niedziela Wielkiego Postu, (f. 146v), Quoniam Deus magnus Dominus et Rex magnus super omnes deos. Venite. *Pan Bóg jest wielkim Panem i Królem wielkim nad wszystkimi Bogami.* Jest to wers psalmu 95 z którym ta antyfona się łączy. Tematem tej niedzieli jest scena Przemienienia na Górze Tabor. Do tej sceny nawiązuje również prefacja w słowach: „podnosisz ducha, hojnie darzysz mocą i udzielasz nagrody”. Tak przeżywany post jest wielkim środkiem do doskonalenia życia chrześcijańskiego, daje możliwość wzniesienia się ku Bogu i obiecuje nagrodę wieczną. Cytowane invitorium teraz nie występuje w brewiarzu monastycznych. W jego miejsce powtarzane jest to z I niedzieli Wielkiego Postu.

III Niedziela Wielkiego Postu, (f. 157), Non sit vobis vanum mane surgere ante lucem, quia promisit Dominus coronam vigilantibus. Venite. *Nie na próżno budzicie się przed świtem, bo Pan obiecał czuwającym nagrodę.* Tej niedzieli na pierwsze miejsce wysuwa się motyw męki Pańskiej. Chrystus, pojawia się jako Pośrednik i Odkupiciel. I druga myśl: należy iść drogą krzyżową w pokorze i posłuszeństwie. Tego czasu, jak wzywa antyfona, nie można przespać. Należy czuwać, a czuwający otrzyma nagrodę. Również i tej niedzieli cytowane wyżej invitorium zostało zamienione w brewiarzu monastycznym na to z I niedzieli Wielkiego Postu.

IV Niedziela Wielkiego Postu, (f. 168), Populus Domini et oves pascuae eius, venite adoremus eum. Venite. *Ludu Pana i owce Jego pastwiska, przyjdźcie do Niego z pokłonem.* To radosne zaproszenie, aby przyjść do Pana z pokłonem, przywołuje na myśl psalmy 121, który był introitem podczas Eucharystii IV Niedzieli Wielkiego Postu: „Uweseliłem się z tego gdy mi powiedziano, pójdziemy do domu Pana”. Tę radość widać było i w znakach liturgicznych: kapłan w różowych szatach liturgicznych, ołtarze ozdobione kwiatami, a wszystkie teksty liturgiczne tchnące radością. IV niedziela Wielkiego Postu traktowana była jako śródpoście, jako chwila wytchnienia w surowym okresie wielkopostnym. Tego invitorium również nie znajdziemy w obecnym brewiarzu monastycznym, ponieważ zastąpiło go to z I niedzieli Wielkiego Postu.

Niedziela Męki Pańskiej, (f. 179), *Hodie si vocem Domini audieritis nolite obdurare corda vestra. Venite. Dziś, gdy usłyszycie głos Pana, nie zatwardzajcie serc waszych.* Ta niedziela to czas Pasji, to szczególnie czas poświęcona pamięci męki Chrystusowej. Tej niedzieli zasłaniano krzyże i obrazy jako wyraz żałoby Kościoła. Wezwanie, by nie zatwardzać serc swoich na głos Pana, to zaproszenie do rozpamiętywania męki Chrystusowej, by w ten sposób współcierpieć razem z Chrystusem i wraz z Nim wejść do chwały zmartwychwstania. To invitorium również dzisiaj odmawiane jest w monastycznej Liturgii Godzin.

Niedziela Palmowa, (f. 190), *Ipsi vero non cognoverunt vias meas quibus iuravi in ira mea, non introibunt in requiem meam. Venite. Oni zaś nie poznali moich dróg, przeto przysiągłem w swoim gniewie, że nie wejdą do mojej krainy spoczynku.* Niedziela Palmowa rozpoczyna obchód wydarzeń Wielkiego Tygodnia. Jest świętem Chrystusa Króla, który wjeżdża do Jerozolimy, ale jest również i dniem który bezpośrednio wprowadza w cierpienie Chrystusa. Ci którzy tego nie pojmują, którzy nie poznali dróg Pana z powodu zatwardziałości swego sera, nie wejdą z Nim do krainy spoczynku. Tego invitorium w brewiarzu monastycznym już dzisiaj nie znajdziemy, zostało ono zastąpione tym z Niedzieli Męki Pańskiej: *Hodie si vocem Domini.*

Feria II Wielkiego Tygodnia, (f.199), *Adoremus Dominum qui nos redemit per crucem. Venite. Uwielbiamy Pana, który nas odkupił przez krzyż.* Treścią tego dnia jest cierpienie i śmierć Chrystusa. Stąd wezwanie do uwielbienia krzyża, narzędzia męki i cierpienia, ale również narzędzia przez który Chrystus zbawi świat. Tego invitorium teraz nie ma w brewiarzu monastycznym.

Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego, (f. 216), *Alleluia, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia.* Radosne alleluia rozbrzmiewa przez cały okres Wielkanocy, a szczególnie tego pierwszego dnia tygodnia i przez całą oktawę Wielkanocy. Te dni nie tyle wspominają co uobecniają poranek wielkanocny. Skoro Chrystus zmartwychwstał to i ci którzy są z Nim, również zmartwychwstaną. Obecny brewiarz monastyczny zamieszcza wezwanie: *Surrexit Dominus vere, alleluia.*

Feria II Oktawy Zmartwychwstania Pańskiego, (f. 227), *Alleluia, alleluia, alleluia.* *Venite.* Ten dzień w liturgii bardzo mocno oparty jest na wydarzeniu z drogi do Emaus. Ukazana jest tu wielka radość, że „otworzyły się im oczy i poznali Chrystusa po łamaniu chleba”. Brewiarz monastyczny powtarza w tym miejscu invitorium z Niedzieli Zmartwychwstania.

Wniebowstąpienie Pańskie, (f.250v), *Alleluia, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia.* *Venite.* To wyraz ogromnej radości z powodu zwycięskie-

go Wniebowstąpienia Chrystusa. Antyfony tego dnia ukazują nam Zmarłychwstałego wznoszącego się do nieba. „Mężowie galilejscy, czemu patrzycie w niebo? Ten Jezus, który spośród was wzięty jest do nieba, tak przyjdzie, alleluja”. Odkąd Chrystus wstąpił do nieba, Kościół ustawicznie zapatrzony jest w nieba, aż Chrystus przyjdzie. Jest to wyraz tęsknoty kościoła za paruzją Pańską. W brewiarzu monastycznym zamieszczona jest inne invitorium, mówiące o wniebowstąpieniu Pańskim: Alleluia, Christum Dominum ascendentem in caelum, Venite, adoremus, alleluia.

Feria II po Wniebowstąpieniu Pańskim, (f. 258v), Alleluia, alleluia, alleluia. Venite. W tym dniu brewiarz monastyczny powtarza invitorium z uroczystości Wniebowstąpienia.

Uroczystość Zesłania Ducha Świętego, (f. 261v), Alleluia, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia. Venite. Zesłanie Ducha Świętego jest dopełnieniem i zakończeniem świąt wielkanocnych w roku liturgicznym. Modlitwa brewiarzowa przywołuje historyczne wydarzenie pierwszej Pięćdziesiątnicy. Duch św. opiewany jest jako Dawca życia. Ukazane jest również działanie Ducha Świętego, Jego moc i siła. Widać to szczególnie w zachowaniu się Apostołów z Wieczernika. Stąd radosne Alleluja za obecność Ducha Świętego i za odnowienie przez Niego oblicza ziemi. Inne invitorium zamieszcza obecnie brewiarz monastyczny na tę uroczystość: Alleluia, Spiritus Domini replevit orbem terrarum: Venite adoremus, alleluia.

Feria II po Uroczystości Zesłania Ducha Świętego, (f. 269v), Repleti sunt omnes Spiritu Sancto alleluia. Venite. *Wszyscy zostali napelnieni Duchem Świętym alleluia.* To invitorium w brewiarzu monastycznym teraz jest zmienione na to, z uroczystości Pięćdziesiątnicy.

Uroczystość Trójcy Świętej, (f. 276v), Deum verum unum in Trinitate et Trinitatem in unitate venite adoremus. Venite. *Uwielbiamy Boga prawdziwego jedyne w Trójcy i Trójcę w jedności.* W treści tej antyfony została umieszczona najwznioślejsza i najtrudniejsza do zgłębienia tajemnica wiary – tylko jeden Bóg w trzech Osobach. Już na początku dnia uwielbia cały Kościół Boga prawdziwego, jedyne w Trójcy i Trójcę w jedności. W takiej samej postaci występuje invitorium i w obecnym brewiarzu monastycznym.

Uroczystość Bożego Ciała, (f. 288), Christum Regem adoremus Dominantem Gentibus, qui se manducantibus dat Spiritus pinguetudinem. Venite exultemus. *Uwielbiamy Chrystusa Króla, Władcę narodów, który spożywającym Go daje obfitość Ducha. Przyjdźcie, radośnie śpiewajmy.* Uroczystość Bożego Ciała jest uroczystością królewską. Oddawana jest cześć królewska Chrystusowi, który w Eucharystii panuje i ma władze na narodami.

Ta obecność Chrystusa Eucharystycznego dla chrześcijan jest bardzo istotna, bo jak czytamy w dalszej części inwatorium: kto Go spożywa, ten otrzymuje obfitość Ducha. Również i w obecnym brewiarzu monastycznym rozpoczyna ono czas modlitw Liturgii Godzin.

I Niedziela po Uroczystości Trójcy Świętej, (f. 297v), *Adoremus Dominum, qui fecit nos. Venite. Uwielbiamy Pana, który nas stworzył.* Tekst tego inwatorium często wykonywane jest podczas niedziel zwykłych w ciągu roku liturgicznego.

Niedziela XX, (f. 343), *Laudabilem Deum adoremus in excelsis quem vidit sedere Ezechiel super alas Cherubin. Venite. Uwielbiamy godnego chwały Boga na wysokościach, którego Ezechiel widział siedzącego na skrzydłach Cherubinów.* Dominica I i II Novembris w Matutinum ma czytania zaczerpnięte z księgi Ezechiela. Stąd zatem i treść tej antyfony nawiązującej do wizji Ezechiela. Tego inwatorium nie ma w obecnym brewiarzu monastycznym.

Porównując inwatoria rękopisu tynieckiego z rękopisami monastycznymi Europy Zachodniej widzimy tu duże zróżnicowanie. Proces komparatystyczny obejmujący antyfonarze zakonne: Hartkera (H), z Rheinau (R), z Saint-Denis (D), z Saint-Maur-Les-Fosses (F), z Silos (S), z Saint-Loup-de Benevent (L), wykazał, że tylko 7 z tynieckiego rękopisu jest najlepiej znane zachodnim rękopisom. Są to inwatoria z Wigilii Uroczystości Bożego Narodzenia (H,R,D,F,S,L), św. Jana (H,R,D,F,S), Objawienia Pańskiego (H,R,D,F,S), I niedzieli po Objawieniu (H,R,F,S,L), niedzieli Palmowej (H,R,D,F,S,L) i Uroczystości Trójcy Świętej (H,R,D,F,S,L). Pojedyncze rękopisy mają inwatoria na: św. Młodzianków (S), niedzieli Siedemdziesiątnicy (R), II niedzieli Wielkiego Postu (R), Zmartwychwstania Pańskiego (D), Ferii II oktawy Zmartwychwstania (D), Ferii II po Zesłaniu Ducha Św. (S), I niedzieli po Uroczystości Trójcy Świętej (F). Osiem nie znajdujemy w rękopisach zachodnich, na: I niedzielę Adwentu i Ferie II pierwszego tygodnia adwentu, Ferie II Wielkiego Tygodnia, Ferie II oktawy Zmartwychwstania Pańskiego, Ferie II po Wniebowstąpieniu, Uroczystość Zesłania Ducha Świętego, Ferie II po Zesłaniu Ducha Świętego, Uroczystość Boże Ciało i Niedzielę XX.

Wyniki porównania inwatoriów z polskimi rękopisami diecezjalnymi i zakonnym jest również interesujący. Z diecezjalnych rękopisów pierwszy to Antyfonarz kielecki z 1372 roku⁹, drugi gnieźnieński ms. 94-97, pocho-

⁹ W. Rysiewicz, *Inwatoria w antyfonarzu kieleckim z 1372 roku. Studium liturgiczno-muzykologiczne*, Lublin 1999, (praca mgr w Instytucie Muzyki Kościelnej KUL w Lublinie).

dzący z lat 1505-1506, wykazujący tradycję muzyczno-liturgiczną zbliżoną do krakowskiej¹⁰. Oba manuskrypty między sobą w invitatoriach wykazują duże podobieństwo, natomiast w porównaniu z rękopisem tynieckim widoczne są różnice. Np. na dzień męczeństwa św. Szczepana kielecki i gnieźnieński antyfonarz ma *Regem prothomartiris Stephanum*, a tyniecki *Christus natus, qui beatum*. W święto św. Młodzianków oba rękopisy podają *Regem regum Dominum*, a tyniecki *Adoremus Salvatoris venerentes*. Już po tych dwóch przykładach, a jest ich więcej, można wnioskować, że antyfonarze diecezjalne mają trochę inną treść w invitatoriach niż rękopis z Tyńca. W analizie porównawczej rodzinę zakonną reprezentował Antyfonarz ms 1-3¹¹ z klasztoru sióstr Benedyktynek w Staniątkach. Powstał w roku 1536, za rządów Doroty Szreniawskiej, ówczesnej Ksieni staniąteckiej. Tutaj odnajdujemy identyczne invitatoria jak w rękopisie tynieckim. Tak więc w dwóch klasztorach Benedyktyńskich, w Tyńcu i w Staniątkach, wykonywane były take same invitatoria.

III. Invitorium – melodie. W budowie melodycznej invitoria nie należą do prostych śpiewów. Bardzo często są to melodie o charakterze melizmatycznym, ale tak skonstruowane, by mogli je powtórzyć obecni na modlitwie. Sposób wykonywania ich był różny. Najpierw istniała praktyka wykonawcza polecająca na śpiewaniu antyfon w całości po nieparzystych zwrotkach psalmu, a po parzystych – tylko jej drugą część. Teraz, od 1971 r., należy wykonywać całą antyfonę¹².

W antyfonarzach średniowiecznych były zapisywane całe melodie do invitatoriów, natomiast sporadycznie można odnaleźć zapis melodii do całego psalmu 95. Jeżeli ten zapis się pojawiał, to najczęściej na końcu lub na początku rękopisu, a przy antyfonie podawany był tylko incipit słowno-muzyczny psalmu *Venite*.

Melodie do antyfon invitatoryjnych w tynieckim rękopisie mają w przeważającej części bogatą strukturę melizmatyczną, choć nie brak również melodie z przewagą toku sylabicznego np. Feria II z I tygodnia Adwentu, Feria II z Wielkiego Tygodnia, lub z wyraźnym podziałem melodii na dwie części: pierwsza – sylabiczna, druga – melizmatyczna, np. Niedziela Męki

¹⁰ Cz. Grajewski, *Liturgiczny rękopis gnieźnieński ms. 94-97. Studium źródłobawcze*, Toruń 2002.

¹¹ To najstarszy z zachowanych do naszych czasów rękopis w Bibliotece sióstr Benedyktynek w Staniątkach. Obecnie jest na etapie opracowania.

¹² I. Pawlak, *Invitorium*, EK, t. VII, Lublin 1997, kol. 422.

Pańskiej, Feria II w Oktawie Zmartwychwstania Pańskiego, Feria II po Wniebowstąpieniu, Feria II po Zesłaniu Ducha Św.

Ambitus tych melodii sięga oktawy (8 antyfon), septymy (10 antyfon), seksty (7 antyfon). Niewiele jest melodii o wąskim ambitusie np. tercji (1 antyfona), kwarty (1 antyfona) i kwinty (2 antyfony). Najkrótszą z melodii ma invitorium na I Niedzielę po Uroczystości Trójcy Świętej: *Adoremus Dominum, qui fecit nos*.

W procesie porównawczym pośród antyfon da się zauważyć pewne podobieństwa pomiędzy melodiami np. Objawienie Pańskie (f. 95v) i Boże Narodzenie (f. 46v); Wniebowstąpienie (f. 250) i Zesłanie Ducha Świętego (f. 261v). Są również podobieństwa w intonacjach melodii, np. Uroczystość Trójcy Świętej (f. 276v) i Bożego Ciała (f. 288); I Niedziela po Objawieniu Pańskim (f. 110) i II Niedziela Wielkiego Postu (f. 134v)

Melodie mają charakter płynny dzięki występowaniu małych odległości interwałowych (sekunda, tercja). Charakterystyczną odległością pojawiającą się co pewien czas jest interwał kwinty czystej lub kwinty czystej i tercji, ułożone w kierunku wznoszącym. Taki układ interwałów znajdujemy w melodiach I niedzieli Adwentu (f. f. 2), Uroczystości Bożego Ciała (f. 288), XX niedzieli zwykłej (f. 343). Interwały septymy lub kwinty uzyskiwane przez sekundowe pochody w górę charakterystyczne są dla antyfony na Boże Narodzenie (f. 46v), Objawienie Pańskie (f. 95), a interwał kwinty opadający w dół dla antyfona na I i III niedzielę Wielkiego Postu (f. 134v, 157). Dziś trudno odpowiedzieć na pytanie czy te charakterystyczne przebiegi melodyczne są właściwe melodiom benedyktyńskim, czy były to raczej struktury powszechnie przyjęte i stosowane w tychże śpiewach. Czy melodie do invitoriów mają jakieś charakterystyczne cechy, które różniły by je od antyfon psalmowych, śpiewanych podczas godzin kanonicznych. Zapewne badania komparatystyczne, obejmujące rękopisy średniowieczne z różnych ośrodków dałyby odpowiedź na tak postawione pytania.

IV. Psalm invitacyjny (ps. 95). Początkowo antyfona invitacyjna była łączona tylko z psalmem 95, *Venite exultemus Domine*, dzielonym na 6 części: cz. I – wiersz 1 i 3, cz. II – wiersz 3 i 4; cz. III – wiersz 5, 6, 7; cz. IV – wiersz 8 i 9; cz. V – wiersz 10 i 11, część VI tworzy doksologia: *Gloria Patri*. Obecnie zamiast psalmu 95 może być wykonywany w ramach invitorium psalm 24, 67 i 100. Melodie psalmu invitacyjnego, mimo że przynależą do gregoriańskich form psalmowych, do psalmodii antyfonalnej, to zawsze charakteryzowały się bogactwem melodii, strukturami melizmatycznymi oraz nieschematycznym układem melodii do poszczególnych

zwrotek psalmowych. Dlatego wykonywał je tylko dobrze przygotowany kantor. Melodie te w okresie średniowiecza, porządkowane były według gregoriańskich modii, poza tonem 1 i 8, a liczba ich nie przekraczała 30¹³.

Antyfonarz z Tyńca przy każdym inwitorium ma podaną intonację psalmu *Venite exultemus Domine*. Intonacje te dadzą się podzielić na cztery grupy, w zależności liczby notowanych schematów melodycznych. Oto one:

1.

z z Z z z z z z s y z z z z h i z z z z z
h z z z z z z z z z z z z z z z]]

1.a.

z z Z z z z z z s y i z z z z z h z z z z z
z]]

1.b.

z z Z z z z z z s y z z z z k z z z z z h
z]]

Wersja 1 zapisana jest 9 razy w rękopisie tynieckim, w tym siedem w postaci zasadniczej /1/. Jej charakterystyczną cechą jest skok o interwał kwinty w górę, bezpośrednio z toniki na dominantę a następnie jeszcze jeden ruch o interwał tercji w górę. Wersje 1a i 1b występują pojedynczo.

2.

V z z z z z z z j z z z z z z z z j k ; j z z
z h z z z z z z z z z z h z z z z z z z z z z z
z]]

Druga, często pojawiająca się intonacja w benedyktyńskim antyfonarzu, występuje siedem razy, bez dodatkowych odmian.

¹³ Tamże, kol. 423.

3.

Z z z z z d z z z z z g z z z z z z h
 z z z z z h z z z z z z z z z z z z z z h
 z z z z z]]

Cztery razy tą melodią posługuje się kopista przy zaznaczeniu intonacji psalmu 95. Jej charakterystyczną cechą jest przebieg sylabiczny.

4.

z Z z z z z z z z f y z z z z z z z z z z z
 z k z z z z z z z z z k z z z z z z z z z z z
 z z z z z]]

Również i tę intonację spotykamy cztery razy w antyfonarzu z Tyńca. Pozostałe występują w pojedynczo.

Pełna melodia wraz z tekstem psalmu 95 w antyfonarzu Mścisława zapisana została na Niedziele Zmartwychwstania Pańskiego na kartach 216-218. Tekst psalmu 95 z antyfonarza monastycznego różni się od tego z brewiarza rzymskiego. Powodem różnic są źródłami z których teksty zostały zaczerpnięte. W brewiarzu monastycznym psalm 95 pochodzi z starożytnego psalterza rzymskiego, natomiast brewiarz rzymski ma go z łacińskiej Wulgaty. Dla porównania podaję oba teksty: z brewiarza monastycznego i rzymskiego.

Brewiarz monastyczny	Brewiarz rzymski
ant: Adoremus Dominum*qui fecit nos Venite, exultemus Domino, Iubilemus Deo, salutari nostro. Praeoccupemus faciem eius in confessione Et in psalmis iubilemus ei.	/ant/ Venite, exultemus Domino, Iubilemus Deo, salutari nostro. Praeoccupemus faciem eius in confessione Et in psalmis iubilemus ei.
/ant/Adoremus Dominum*qui fecit nos Quoniam Deus magnus Dominus, Et Rex magnus super omnes deos. Quoniam non repellit Dominus plebem suam Qui in manu eius sunt omnes fines terrae Et altitudines montium ipse conspicit.	/ant/ Quoniam Deus magnus Dominus Et rex magnus super omnes deos Quia in manus eius sunt profunda terrae Et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud Et siccam manus eius formaverunt.
/ant/ Qui fecit nos. Quoniam ipsus est mare, et ipse fecit illud	/ant/ Venite, adoremus et procidamus,

Et aridam fundaverunt manus eius Venite, adoremus et procidamus ante Deum Ploremus coram Domino, qui fecit nos, Quia ipse est Dominus Deus noster. Nos autem populus eius, et oves pascuae eius.	Et genua flectamus ante Dominum qui fecit nos Quia ipse est Deus noster Et nos populus pascuae eius et oves manus eius.
/ant/ Adoremus Dominum*qui fecit nos Hodie, si vocem eius audieritis Nolite obdurare corda vestra. Sicut in exacerbatione secundum diem enationis in deserto. Ubi tentaverunt me patres vestri Probaverunt et viderunt opera mea.	/ant/ Ultima hodie vocem eius audiat: „Nolite obdurare corda vestra, sictu in Meriba secundum diem Massa in deserto ubi tentaverunt me patres vestri: probaverunt me, esti viderunt opera mea.
/ant/ Qui fecit nos Quadraginta annis proximus fui generationi huic Et dixi: Semper hi errant corde Ipsi vero non cognoverunt vias meas. Quibus iuravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam	/ant/ Quadraginta annis taeduit me generationis illius Et dixi: Populus errantium corde sunt isti. Et ipsi non cognoverunt vias meas Ideo iuravi in ira mea: Non introibunt in requiem meam.
/ant/ Adoremus Dominum*qui fecit nos Gloria Pateri et Filio, et Spiritui Sancto Sicut erat in principio, et nunc, et semper Et in saecula, saeculorum. Amen.	/ant/ Gloria Pateri et Filio, et Spiritui Sancto Sicut erat in principio, et nunc, et semper Et in saecula, saeculorum. Amen.
/ant/ Qui fecit nos.	/ant/

Na koniec kilka wniosków:

Antyfonarz opata Mścislawa z Tyńca, powstały w skryptorium tynieckim ok. 1409 r., dla mnichów benedyktyńskich, przepisany przez katedralisa Przybysława, przekazuje nam 30 inviatoriów na okres liturgiczny *per annum*, od I niedzieli Adwentu do I niedzieli po Uroczystości Trójcy Świętej, oraz dla XX niedzieli zwykłej. Są to teksty w języku łacińskim z melodiami zapisanymi notacją kwadratową.

Porównując je z zachodnimi, tylko 7 było znane w manuskryptach zachodnich, natomiast osiem nie znajdujemy w tychże rękopisach. Są to: *Ecce iam venit plenitudo*, (I niedziela Adwentu), *Regem venturum Dominum*, (Feria II, I tydzień Adwentu), *Adoremus Dominum qui nos*, (Niedziela Siedemdziesiątnicy), *Alleluia* (Feria II Octawy Zmartwychwstania), *Alleluia* (II Feria Wniebowstąpienia Pańskiego), *Alleluia* (Zesłanie Ducha Świętego), *Repleti sunt omnes*, (Feria II Zesłania Ducha Świętego), *Christums Regum adoremus* (Uroczystość Bożego Ciała), *Laudabilem Deum adoremus* (XX niedziela).

W porównaniu z polskimi antyfonarzami, rękopisy diecezjalne mają po części inne invitatoria niż rękopisy monastyczne. Natomiast rękopis monastyczny benedyktynek staniąteckich jest identyczny z tynieckim liturgikiem pod względem kolejności występowania jak i treści invitatoriów.

Melodie charakteryzują się płynnym przebiegiem i można je podzielić na trzy grupy: melizmatyczne, sylabiczne oraz sylabiczno-melizmatyczne.

Melodie do psalmu 95 notowane były w formie incipitów przy końcu melodii antyfon. Tylko raz zapisana została w całości melodia do tegoż psalmu, na Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego.

Za mało jest przebadanych antyfonarzy w Polsce, aby dać odpowiedź jednoznaczną, które z invitorów występujących w rękopisie Mściława są pochodzenia tynieckiego i zarazem charakterystyczne dla tego środowiska zakonnego, jak również które z nich są oryginalne a które przechodziły procesy adaptacyjne. Problem ten dotyczy zarazem tekstu jak i melodii.

Skoro udział Tyńca w polskiej twórczości mszalnej, szczególnie werse-
tów do Alleluja i Sekwencji jest znaczący i można go porównać z najbar-
dziej aktywnymi ówczesnymi ośrodkami zakonnymi¹⁴, to również nie mały
wpływ mogli mieć zakonni bracia św. Benedykta na twórczość melodii
brewiarzowych. Do ustalenia takiego wniosku potrzebne są dalsze analizy
porównawcze spośród zachowanych rękopisów zakonnych polskiego śre-
dniowiecza.

SUMMARY

Inviatory Psalms of the Benedictine Antiphony by Abbot Mscislaw from Tyniec

Abbot Mscislaw's antiphony belongs to the most precious liturgical monuments of the late Polish Middle Ages. It was arranged by Abbot Mscislaw and made by Przybyslaw, Cathedralis, before 1409. It includes the Office chants *de Tempore* for the whole Church calendar. The antiphony starts with the I Sunday of the Advent and finishes with the XXIV Sunday

¹⁴ J. Pikulik, *Wkład Benedyktynów tynieckich do polskiej kultury muzycznej XV wieku*, w: *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. T. Michalak, Warszawa 1993, s. 217-226.

after the Pentecost. All the Canonical Hours are found in it. The structure of the Hours indicates the monastic origin of the collection of antiphons.

The invitatorium is a preliminary part of the prayer of the Divine Office, which is related to the Psalm XCIV. Its origins are found in the monastic communities living according to the Rule of St. Benedict. The Council of Aachen (817) introduces the invitatory psalm into the Office. The oldest psalm manuscript comes from the Monza Antiphonary of the tenth-century.

Magdalena Motyl